

Н. В. Ковальчишина, канд. психол. наук, доц.,
Макіївський економіко-гуманітарний інститут
кафедра психології

Г. О. Литвинова, асп.,
Макіївський економіко-гуманітарний інститут
кафедра психології

ВПЛИВ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються шляхи формування толерантної свідомості студентів. Висвітлюються методи щодо подолання негативних стереотипів та настанов особистості, надається приклад тренінгової програми з оптимізації патернів толерантної поведінки у соціумі.

Ключові слова: свідомість, стереотипи, тренінг.

Однією із причин актуалізації проблеми толерантності сьогодні є особливості розвитку людства в останні роки. Випадки нетерпимості стосовно інакомислячих людей з боку вороже настроєних опонентів, конфлікти, що виливаються у жорстокі й криваві зіткнення, привели до широкого висвітлення цієї проблеми в засобах масової інформації, на державному й міжнародному рівні. Аналітики, вчені, державні діячі вважають, що подібна тенденція пов'язана зі зменшенням рівня терпимості до людей, жорстокістю у взаємовідносинах, невмінням тактовно й грамотно викладати свою позицію, не зачіпаючи значимі аспекти життя інших людей.

Важливим фактором світового визнання необхідності вивчення даної проблеми є Декларація принципів толерантності, затверджена резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р., що надає міжнародне визначення поняттю толерантності: “Толерантність означає повагу, прийняття й правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого миру, наших форм самовираження й способів прояву людської індивідуальності. Толерантність уможливило досягнення миру й сприяє заміні культури війни культурою миру” [1]. Прояви толерантності не означають терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх переконань або поступки іншим. Толерантність означає, що кожний вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими; означає визнання того, що люди за своєю природою розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою й цінностями, мають право жити у світі й зберігати свою індивідуальність і не можуть нав'язувати погляди однієї людини іншим.

Наростання агресивності на всіх рівнях людського буття — війни, тероризм, національна й релігійна нетерпимість, конкурентно-агресивний спосіб поводження — викликало практичну необхідність досліджень щодо профілактики цих явищ, механізмів протистояння. В останні десятиліття

поняття “толерантність” стало міжнародним терміном і одним із ключових слів у проблематиці миру.

Як свідчить світова й вітчизняна література, ідеї терпимості, толерантності висвітлювалися науковцями різноманітних галузей вже протягом досить тривалого історичного періоду, починаючи з XVIII століття (Ж. Боден, І. Кант, Ш. Монтеск’є, Ф. Ратцель і ін.).

Уперше про толерантність написав англійський філософ Дж. Локк. Розвиваючи його думки про справедливе суспільство, англійський філософ Дж. Ролс висунув теорію справедливості, у якій описав толерантність як моральну чесноту, політичну цінність, одне із втілень принципу справедливості, рівності; раціональну чесноту, засновану на рівності людей, що володіють інтуїтивним “почуттям справедливості” і поділяють “тонку” теорію блага. Він також затверджував, що ніякі філософські й релігійні погляди не можуть розглядатися як підстави толерантності [4, с. 17].

Слід відзначити, що у дослідження психологічних особливостей процесу формування толерантної свідомості великий внесок зробили як закордонні, так і вітчизняні вчені. Ефективно досліджувалися соціально-психологічні механізми ідентифікації, конформізму, уподібнення, зараження, наслідування, переконання, які проявляються не тільки у системі відносин особистостей, груп, класів, але й у системі відносин націй, народів, етносів (О. Г. Асмолов, С. К. Бондирева, Л. Кольберг, Т. Нельсон, Г. Олпорт, Ж. Піаже, К. Роджерс, Г. У. Солдатова, В. Г. Третьяк, К. Юнг і ін.).

Одним з перших узагальнену характеристику толерантної особистості дав Г. Олпорт, який виділив основні її параметри: орієнтація на себе, потреба у визначеності, менша прихильність до порядку, здатність до емпатії, перевага волі, демократії, знання самого себе, відповідальність, захищеність. С. Д. Щеколдіна відносить до критеріїв показників толерантності людини: соціальну активність, мобільність поведінки, здатність нестандартно вирішувати звичайні проблеми, емпатію, сформованість соціально-моральних мотивів поведінки особистості в процесі взаємодії з людьми інших етнічних і соціальних народностей [4, с. 35].

Толерантність — явище багатоаспектне, багаторівневе, може проявлятися у різних формах, тому в літературі це поняття залежно від контексту наповнюється специфічним змістом.

Відомо, що у кожній культурі існує своє визначення толерантності, які багато в чому схожі, однак мають деякі відмітні риси. У науковій літературі толерантність розглядається, насамперед, як повага й визнання рівності, відмова від домінування й насильства, визнання різноманіття людської культури, норм, вірувань і відмова від відомості цього різноманіття до єднання або до переваги якоїсь однієї точки зору. Толерантність припускає готовність прийняти інших такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди. На наш погляд, вона не повинна зводитися до індиферентності, конформізму, обмеженню власних інтересів, що припускає, у першу чергу, взаємність й активну позицію всіх зацікавлених сторін. Толерантність є важливим компонентом життєвої позиції зрілої особистості, що має свої цінності й інтереси, готової, якщо буде потрібно, їх захищати, але

одночасно з повагою до позицій і цінностей інших людей. Сьогодні, простежуються загальні тенденції розуміння толерантності як терпимості до інших культур, мислення, вірувань, що забезпечує співіснування у рамках певних відносин, у тому числі й у процесах взаємодії.

Дослідниками виділяються такі функції толерантності:

1) запобігання міжгруповим й внутрішньогруповим конфліктам, що сприяє формуванню й підтримці стабільності групи;

2) створення іміджу стабільної й згуртованої групи, що забезпечує найбільш продуктивну взаємодію з державними структурами, із соціальними групами й організаціями.

Одним з факторів формування толерантності є придбання людиною соціально значущих норм і правил поведінки. Вони створені в ході історичного розвитку людини й сприяють її гармонічному й рівномірному прогресу. У світі існує певна система цінностей, закріплена у більшості країн на законодавчому рівні, що включає такі норми, як презумпція прав людини, терпимість до недоліків й помилок інших людей, цінність згоди й ненасильницького вирішення конфліктів, відповідність нормам права, співпереживання, співчуття, цінність людського життя й відсутності фізичних страждань.

Іншим фактором формування толерантної особистості вважають прагнення людини до самосвідомості, розширення її кругозору, формування світоглядної позиції. Ці якості зміцнюють уяву людей про самих себе, роблять їх більше позитивними й адекватними. Сюди ж можна віднести й формування найбільш високого рівня самооцінки в людини.

Так С. Д. Щеколдіна відзначає, що у розвитку розуміння особистістю навколишньої дійсності об'єктом глибокого розуміння стає людина, її внутрішній мир. Це викликає інтерес до себе й власного життя, якостям своєї особистості, потреби порівнювати себе з іншими. Толерантність особистості сприяє формуванню реальної уяви про себе й оточуючих [4].

Людина з високим рівнем толерантності має певний комплекс поведінки, що характеризується зниженою агресивністю. Вона менш конфліктна, із перевагою до продуктивного вирішення конфліктів. Одночасно людина здобуває позитивне ставлення до життя, що збільшує її стресостійкість і загальний життєвий тонус.

Ознакою толерантної особистості також можна вважати вміння виходити з конфліктних ситуацій шляхом переговорів. Уважається, що володіння більшим спектром способів вирішення конфліктів може привести до найбільш продуктивної, толерантної взаємодії.

Розглядаючи процес формування толерантності як цілісну систему індивідуальних, виборчих, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами навколишнього світу, слід звернути увагу на склад і структуру його елементів, їх взаємозв'язків і виявлення закономірностей через виявлення суб'єктно-об'єктних відносин, які утворюють три групи проблем причинно-наслідкових зв'язків, що перебувають в ієрархічній залежності.

Перша група проблем характеризується з боку активності суб'єкта при суб'єктно-об'єктній взаємодії й пов'язана із соціальними потребами, мо-

тивами, інтересами, цілепокладанням. Друга — визначається основними структурними компонентами етнотолерантної свідомості індивіда. Третя група проблем — розвиток толерантних настанов.

Відомо, що формування толерантної свідомості особистості у значній мірі залежить від системи освіти як діючого інституту соціалізації. І для цього необхідні не тільки організація й взаємодія форм і методів на вказаних принципах, але й розробка програм щодо формування толерантної свідомості студентів. Основна проблема, на нашу думку, полягає у тому, що у вищій школі сьогодні подібні програми відсутні. Виникає необхідність перегляду навчальних програм у вищих навчальних закладах для грамотного підведення майбутнього фахівця до толерантної взаємодії у суспільстві.

Толерантність має важливе значення в індивідуально-особистісному розвитку, у соціалізації, навчанні, у соціальних відносинах і професійній діяльності, зокрема, де толерантність є запорукою її ефективності.

Для фахівця важливі не тільки знання й уміння, але й сама особистість людини, її здатність взаємодіяти з оточуючими людьми й будувати з ними відносини. Необхідно вміти поважати людську несхожість, цінувати унікальність кожного й свою власну. Оскільки на життєвому й професійному шляху людині доводиться взаємодіяти із представниками різних культур, національностей, з людьми різного віку, сексуальних переваг і т. п. Те, що іноді може здатися індивідові відхиленням від норми, у дійсності, швидше за все, є нормальним для іншої людини, що відповідають якимсь іншим настановам, соціальному досвіду. Облік цих різноманітних уявлень життя, толерантність стосовно них обумовлюють ефективність професійної діяльності й всього життя, зокрема.

Особливу актуальність на сучасному етапі розвитку суспільства здобуває завдання розвитку толерантної свідомості як особистісної характеристики індивіда, куди входять емпатія, почуття гумору, гнучкість, толерантна настанова і ін. Оскільки на розвиток толерантних настанов впливає міжособистісна взаємодія, то досягнення даної мети буде найбільш ефективним у разі використання такого методу соціально-психологічного навчання, як тренінг, що є важливою складовою психологічної програми розвитку толерантності у студентській молоді. Тренінгові програми сприяють розвитку здатності бачити в “іншому світі” повноцінну, гідну особистість; готовність людини жити й конструктивно діяти у різноманітному світі; шанобливо ставитися до існування іншої точки зору щодо предметів і явищ дійсності тощо.

Ефект, що активізує навчально-тренувальні групи, обумовлений створенням специфічної тренінгової обстановки, що забезпечує розуміння учасниками групи того, які індивідуальні й групові психологічні події розгортаються під час міжособистісного спілкування, яким чином кожен з учасників впливає на інших, які при цьому роль спільної діяльності і її зміст, нарешті, як ситуація в цілому (тобто динаміка взаємин і діяльності) керує поведінкою окремих учасників і всієї групи. Безумовно, у звичайних умовах людина не усвідомлює до кінця тих ситуацій, у яких вона

бере участь. Але навіть стихійно пережитий досвід, як правило, впливає на уявлення особистості про самого себе, оточуючих людей і особливись спілкування з ними [2, с. 24].

Оскільки тренінг — один з видів інтерактивного навчання, яке побудоване на взаємодії, на пошуку актуального знання, то головна відмінність тренінгу від традиційної форми навчання полягає у тому, що в ньому працюють знання, уміння як тренера, так і групи.

Для профілактики негативних явищ нетерпимого ставлення серед студентів нами розроблено авторську програму тренінгу “Толерантний світ”, націлену на опрацювання специфічних, типових для молоді рольових ситуацій, сприяння формуванню навичок толерантної поведінки, навичок самопізнання психологічних особливостей, конструктивного врегулювання конфліктів, виходу зі стресових ситуацій. Зміст авторської програми тренінгу толерантності для студентів реалізується поетапним освоєнням системи навичок соціальної поведінки особистості у процесі взаємодії з людьми інших етнічних та соціальних спільнот, навичок емоційної стабільності, доброзичливості, ввічливості, терпіння, соціальної відповідальності.

Засвоєння запропонованої системи вмінь і навичок забезпечує в умовах навчання адекватність (умовам діяльності, способам самоконтролю), усвідомленість (уявлення про умови дій) і стійкість (функціонування ефективної структури саморегуляції). Продуктивність авторської програми тренінгу толерантності забезпечується дотриманням умов оптимізації досліджуваного процесу, а саме:

- спеціальних (практична спрямованість змісту тренінгової програми, яка орієнтована на розв’язання проблемних ситуацій і ускладнень у навчальній діяльності; орієнтованість учасників тренінгу на усвідомлення й втілення в реальній діяльності набутих умінь толерантної поведінки);

- психологічних (наявність суб’єкт-суб’єктних стосунків учасників тренінгу; урахування соціально-психологічних механізмів групової динаміки; формування умов для самовизначення індивідуального стилю поведінки; забезпечення атмосфери психологічного комфорту й безпеки; доброзичливе і ціннісне ставлення до учасника тренінгової програми);

- педагогічних (розмаїтість засобів і прийомів, необхідних для вирішення актуальних завдань тренінгової програми; використання модульного способу організації тренінгових занять; ступеневе освоєння етапів тренінгу толерантної поведінки; чергування індивідуальних і групових способів організації взаємодії учасників тренінгової програми; системність методик проведення тренінгових занять).

Основним методичним принципом проведення тренінгу “Толерантний світ” є вплив на інтелектуальну, мотиваційну і поведінкову сфери особистості студента через його емоційну сферу за допомогою створення умов для отримання практичного досвіду вирішення психологічних проблем [3].

Учасниками тренінгу були студенти вищих навчальних закладів м. Донецька.

Структурно тренінг поділяється на такі етапи:

I. Вступ у тренінг. Знайомство. Аналіз очікувань групи від проведення тренінгу.

II. Актуалізація знань і розвиток необхідних умінь та навичок.

III. Опрацювання стратегій ефективної поведінки, індивідуальних способів подолання негативних патернів поведінки.

IV. Закріплення одержаних на тренінгу знань, їх перенесення у сферу навчальної діяльності.

V. Підбиття підсумків, зворотний зв'язок. Прощання.

Структура тренінгової сесії (2 години) складається з таких частин:

- а) вступ до теми;
- б) розігрівальна вправа (як правило, пов'язана з темою сесії);
- в) опрацювання теми (відповідні тренінгові вправи, міні-лекція тренера);
- г) робота учасників тренінгу в підгрупах;
- д) підсумкове обговорення теми у групі, зв'язок з повсякденною діяльністю учасників тренінгу);
- е) зворотний зв'язок.

Тематичний план тренінгу включає три пов'язані між собою блоки.

Перший блок "Що таке толерантність" містить у собі теми: "Уявлення, стереотипи, які виникають у процесі спілкування студентів з різними категоріями громадян та між собою", "Чинники, які ускладнюють комунікацію і викликають стрес", "Я та група. Толерантність до себе".

Другий блок націлений на відпрацювання тем емпатії, гнучкості мислення, аналізу рис толерантної особистості.

Третій блок тренінгової програми містить такі теми: "Що таке соціальна активність?", "Основи ефективної комунікації", "Конструктивне вирішення конфліктів, у тому числі етнічних"

Тренерами обов'язково здійснюється перенесення навичок з навчальної ситуації до реального життя шляхом спрямованого психологічного впливу, який забезпечує відпрацювання нових прийомів і способів поведінки на основі змін у когнітивній сфері та під час їх проектування на реальні життєві ситуації.

Таким чином, тренінгова програма надає її учасникам можливості цілеспрямовано розширювати обсяг наявних знань і навичок; спонукає до вироблення умінь і навичок конструктивного вирішення особистих і навчальних проблем. Це дозволяє формувати психологічну готовність до впевнених дій у повсякденних і нестандартних, складних ситуаціях, укріплювати внутрішню мотивацію, змінювати непродуктивні життєві стратегії, що значно поліпшує якість навчання. Крім того, тренінг як системна форма навчання сприяє профілактиці негативних психологічних станів, корекції особистої сфери і поведінки, отриманню позитивного емоційного заряду, подоланню негативних стереотипів та інтолерантного ставлення до оточуючих, надає імпульс до особистого зростання і в цілому життєвої самореалізації, що, врешті, веде до підвищення рівня соціальної компетенції студентів.

Література

1. Декларация принципов толерантности // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. — М.: Изд-во МГУ, 2001.
2. Пахальян В. Э. Групповой психологический тренинг: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — 224 с.
3. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе. Психологические игры и упражнения: Пер. с нем. — М.: Генезис, 2006.
4. Щеколдина С. Д. Тренинг толерантности. — М.: Ось-89, 2004.

Н. В. Ковальчишина, канд. психол. наук, доц.,
Макеевский экономико-гуманитарный институт
Кафедра психологии

Г. А. Литвинова, асп.,
Макеевский экономико-гуманитарный институт
Кафедра психологии

ВЛИЯНИЕ ТРЕНИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОГО СОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ

Резюме

В статье рассматриваются пути формирования толерантного сознания студентов. Освещаются методы преодоления негативных стереотипов и установок личности, приводится пример тренинговой программы по оптимизации паттернов толерантного поведения в социуме.

Ключевые слова: сознание, стереотипы, тренинг.

N. V. Kovalchishina, Phd, doc.,
Makiivka economical and classical institute
Psychology department

G. A. Litvinova, postgrad. stud.,
Makiivka economical and classical institute
Psychology department

THE INFLUENCE OF TRAINING TECHNOLOGIES ON FORMATION OF STUDENT'S TOLERANT CONSCIOUSNESS

Summary

In article ways of formation of tolerant consciousness of students are considered. Methods of overcoming of negative stereotypes and installations of the person are shined, the example training programs on optimisation of patterns of tolerant behaviour in society is resulted.

Key words: consiousness, stereotypes, training.

Секція 5

**ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ОСОБИСТОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ
ЙОГО РОЗВИТКУ**

